

סיפור || עיר המתים

ש"י עגנון היה בן 19 כשכתב את "עיר המתים", ראשון סיפוריו על עירו בוצ'אץ'. הסיפור התפרסם בעיתון "העת" בלבוב לפני 111 שנים ועגנון חתם עליו בשם העט "אחד מן העיר"

ש"י עגנון 17.07.2018 09:01

בוטשאטש אשר בגליציה היא "עיר המתים" לכל פרטיה לא רק משום שבכל מקום שחופרים, שם מוצאים שלדי בני אדם, גופות מתים, וכבר נשאלה שאלת-תשובה בקהל הרשכבהגי"ם, אם מותר לו לכהן לדור בבוטשאטש ולהתהלך בחוצותיה, — כי "עיר המתים" היא מפני חסר החיים שבה. ואם חפצים אתם לדעת עד כמה בני בוטשאטש מחבבים את המיתה, עליכם לשמוע את האגדה, הסובבת בעיר על אדות הקבר הראשון, אשר בשדה-הקברות לבני ישראל: כי עבר אדם חשוב דרך העיר בוטשאטש, וירא בני אדם חופרים, ועל שאלתו מה המה עושים, ענו אותו, כי חופרים הם קברים בשביל יהודי המקום. ויתקנא אותו האיש באשרם של אותם היהודים, אשר יזכו לנוח באותם הקברים, וישתוקק לנוח גם באותו מקום — ומיד מת, ויקברוהו בשדה-הקברות ויעמידו על קברו מצבה גדולה. ויחרתו את שמו "אורח חיים", לאמר: עובר-אורח ששמו היה חיים, ודרך פה הלך לאור באור חיי עולם. ומצבתו היא הראשונה בשדה-הקברות היהודים בק"ק בוטשאטש.

כך מתגעגעים היהודים בבוטשאטש על המות, עד שחזרו אחרי אגדה כי עובר-אורח ביקש למות. ולא עוד אלא תיכף כשהתאזרחו איזה יהודים, מיד חפרו קברים בעבורם. ומי יודע עד כמה שנים שכב אותו עובר-אורח גלמוד, בלי רעים, וכמה ממון השקיעה הקהלה היהודית לשלם שכר "שומר", לבל ישכב לבדו, כי מי יודע, אם מתו היהודים בדרך הטבע, אם לא השליך אותם "הפריץ" אל המים, כשם שהיה עושה הרבה פעמים, כי כשנסעה עגלה מלאה יהודים דרך העיר, צוה להשליכם אל "הסטרפיא". לפיכך אין אנו יודעים, מתי התכוננה קהלה עברית בבוטשאטש. אמנם ישנן שמה מצבות אחדות עתיקות, שקועות באדמה, אבל אי אפשר לקרא אותן ולעמוד על תוכנן, לא מפני שהאותיות בולטות, והקריאה קשה לזכרון, אלא מפני שהאותיות מחוקות ואינן נראות לעין.

אך מצבה אחת נשארה, שאפשר לקרוא ופרט השנה היא שנת צ"א. אבל אין אנו יודעים ברור, אם הת' שיכת למלת "שנת" או לצ"א. הידענים שביושבי קרת רוצים דוקא להחליט, כי "צא" עומדת לבדה והת' אינה מצטרפת לה, כדי להראות את חשיבותה של העיר, שהיא קהלה עתיקה. אולם על פי היסודות ההיסטוריים שישנם לנו ועל פי מסורת אבות אין לבקש מבית-הקברות הזה את היסוד לקהלה עברית פה, כי בית הקברות הזה אינו הראשון בעיר, כמו שמוכח.

כנראה, היתה הקהלה העברית דק"ק בוטשאטש במקום אחר לגמרי, ועוד עד היום ישנו בעיר רחוב אחד, הנקרא בפי כל בשם "שוהל-גאס", אף-על-פי שאין בו אף סימן של יהדות ויהודים. ואדרבה כשיהודי רוצה להתפרד קצת מאחיו, שוכר לו בית בסמטא זו. אבל כפי שאומרים היה פה בית-הכנסת גדול, ודורשי רשומות החליטו, כי במקום שעומד כעת בית-הכנסיה שלהם, באותו מקום עמד בית-הכנסת הגדול של היהודים. כי קיר נטוי עדיין נשאר מבית-הכנסת היהודי ובית-תפלתם נבנה עליו, ולגדל צערו של הקיר הזה, שחללו את קדושתו נכפפה קומתו.

בית־הכנסת הגדול, שיש לנו עתה, רחוק הוא מאותה "שוהל־גאס". הוא נבנה על פי אותו האופן, שנבנה בית־הכנסיה שלהם, וכפי שאומרים בנה אותם בנאי אחד. הבנאי הזה בנה גם את בית־מועצות העיר, הבנוי אבני שיש ופסלים נהדרים לו. ואותם הפסלים ידועים קצת בין אנשי העירות הקטנות, הסמוכות לבוטשאטש, ולפעמים כשהיה בן עירה נוסע לבוטשאטש ושב למקומו, היו שואלים אותו מכיריו מיד תיכף לנתינת שלום: מה שלומם של פסלי בית המועצות?

ודומה לכל האגדות המתהלכות בקהלות אחרות, יספרו גם בעירנו, כי לאחר שעשה הבנאי את כל אלה, בשעה שהשלים את כל עבודתו ונפטר ממעשיו, העלהו הפריץ על ראש המגדל ומשם השליכהו ארצה, כדי שלא יבנה עוד בנין כזה באיזה מקום אחר.

בין כך יבין כך נראה, שרחוב־היהודים בבוטשאטש היה במקום אחר, באותו מקום, הנקרא היום "שוהל־גאס", ומפני הרבה דברים אפשר להחליט כן, באשר, כפי שידוע לנו, כשהיו בונים עיר, היו בונים אותה סמוך למים ולא רחוק מן הארמון.

והקהלה העברית בבוטשאטש לא היתה, כפי שאפשר להחליט, חשובה בין שאר היהודים ואינה נודעת כלל ביניהם, כי בספריהם של הגאונים אנו מוצאים: "בוטשאטץ הסמוך ליאזלאביץ". ויזלוביץ היא עיר קטנה מאוד. גם נמצא בשאלות־ותשובות של איזה גדול כתוב: "בוטשאץ הסמוך לבאריש". ובאריש היא עירה כל־כך קטנה, שיצאה זה שנים אחדות מחזקת כפר.

בוטשאטש נודעת לעיר זה כשמונה מאות שנה, ובעבי היער נמצא בית מנזר הרוס, שלפני שש מאות שנה ישבו שם נזירים ונהרגו בימי מלחמת התתרים עם הפולנים, כשהתחבאו שמה הנזירים מפני חרב השודד, הראתה "צוענית" אחת להתתרים את מקומם, ויהרגו אותם התתרים ולא השאירו מהם אף־אחד. ועד היום יכולים לראות על סף בית המנזר עשבים אדומים גדולים שמה... האדומים מדמי הנזירים שנשפך.

עד היום נשארו החומות הגבוהות ההרוסות והנחרבות של בית־מנזר זה, ומעין מים יוצא משם, שמימיו מפכים ונוזלים דרך היער.

ברחוב "שוהל־גאס" נמצא גם ארמונו של הפריץ הפולני, אבל הוא נהרס ונחרב בידי הפריץ עצמו, כי לזה הכריחו אותו התתרים, למען לא יהיה לפריץ ולאנשיו מקום להחבא בו, כאשר לא ירצה לשלם להם את המס הקצוב ששמו עליו התתרים, כי הרבה פעמים קרה שמנע את עצמו הפריץ לשלם את המס. שהתנו עמו התתרים, או באו הרבה מהם לבוטשאטש, ויעקרו יערות ויכסו בעצים את המים, ויעשו מהם כמין גשר, למען יהיה להם על מה להשען. וכשעלו ההרה וכשהגיעו אל הארמון, מקום משכן הפריץ, השליכו המתחבאים שמה דוחן רותח על ראשי התתרים, עד שהיו התתרים מוכרחים לברוח משם.

ופעם אחת כשגברו התתרים על הפולנים, עשו עמהם שלום בתנאי, כי הפולנים בעצמם ירסו ויחרבו את מצודתם, למען לא יהיה להם עוד על מה להשען ולא ימרדו עוד. ושלום זה נקרא בדברי ימי פולין בשם "שלום של בוז". ועד היום עומדת אלה מחוץ לעיר, מוקפת קרשים, ושם מונחים בארגז־ברזל דברי השלום והברית. וסח לי טבח זקן בשם אביו, שמת כבן תשעים שנה, כי הוא, היינו האב, זוכר, כי בקצה ההר, אשר הארמון הנהרס עומד, עמדו שתי מצבות עבריות, אבל המים שגברו עקרו אותן ממקומן.

"וחשובי למלכות", היינו דלטור בארמון הגרף הזקן, ספר לי, כי הוא בעצמו שמע, מה שהקריאו בבית הגרף מתוך פנקס ישן: "כעת מותר ליהודי לבוא לכאן", ובראש הדברים נרשם המקום שאצל הארמון. אצל הקהלה העברית לא נשאר שום פנקס, ואין אנו יודעים שום דבר ברור, רק מפי השמועה, למשל אין אנו יודעים איזה רב "כהן פאר" בק"ק בוטשאטש לפני הרב ר' צבי הירשלי בעל ספר "נטע

שעשועים", חותנו של ה"צדיק". אמנם הזקנים שבדור מספרים, כי הם בעצמם ראו חותם של רב, שחתם בפנקס על גביית-עדות כדבר "מקומות" בבית-הכנסת הגדול, והוא חתם "אברם הוא אברהם". גם על אודות הרב הזה אין יודעים יותר, כי על שדה קברות היהודים פה איננו קבור, ובכפרים לא יזכר שמו. אולי נכתב קצת אודותיו בפנקס, אבל הפנקס נשרף בשרפה הגדולה שהיתה זה יותר משלשים שנה. או אולי נשרף באשמת "פרנסי-הדור", מנהיגי הקהלה, שלא רצו שיעמדו מתוך הפנקס על מעשיהם-המגונים והמכוערים, אשר מקצתם שמענו "איש מפי איש".

אמנם כהקדמת הספר "זכרון דברים" מזכיר המחבר איזה רב בשם ר' אליהו, שהיה גם רב בזלוטשוב, אבל אינו אומר כלום, מתי חי ואם היה קודם בבוטשאטש ואח"כ בזלוטשוב או להפך. העיר בוטשאטש היתה אמנם עיר מלאה חכמים, כאשר יזכיר הרב ר' פנחס אליהו בעל "ספר הברית" בהקדמת ספרו.

הוא היה בבוטשאטש איזה זמן, ויהלל את העיר... את הלמדנים ובעלי תורה שמה. גם בעל "פני יהושע" דר פה איזה זמן ברחוב מעפש, והרחוב נקרא לכך לכל בשם "רחוב הזהב". באותו רחוב גופא דר גם הגאון ר' משלם מפרסבורג, מחבר הספר "אגרא רמה", מי שהיה רב בפרסבורג לפני ר' משה סופר. והגאון בעל "חתם-סופר" הספידו, וההספד נדפס בסוף ספר "חתם סופר".

בבוטשאטש היו מספרים על דבר בוא ר' משלם הנ"ל לעירנו, כי אביו שהיה דר בכפר הסמוך לעירנו, היה יהודי פשוט, והוא הכניס את בנו זה אל העיר, כדי שילמד תורה, והרבה עסק בתורה, עד "שיצא מוניטין שלו בעולם". אומרים גם, כי אביו [של] ר' משלם נטמן בשדה-הקברות בבוטשאטש, אבל אין אנו יודעים היכן היא קבור.

חברת חסידים נתיסדה בבוטשאטש עוד לפני הצדיק ר' אברהם דוד זצלה"ה, מחבר ספרים נודעים לשם בספרות התלמודית אשר צוה לאמר בפרשת קטרת: הקט או אולי הקט, כי לא ידע אם יש לקרא "הקט" בשין ימנית או "הקשט" בשין שמאלית, ובשביל שלא רצה לחייב את "שונאיהם של ישראל" כליה, כי המחסר אחת מכל סמניה חייב מיתה, כן גם יתחייב בנפשו הקורא שם אחד מן הסמנים שלא כהוגן, לפיכך התקין לאמר: "הקט ואולי הקשט".

כעשרה אנשים חסידים התפרדו מן התפילה היהודית, ויבנו במה לעצמם, עשו להם "מנין" של חסידים, וגם הביאו להם הנה איזה רבי אבל התקיפים שבעיר גרשו אותו מן העיר בבזז. והחסידים-שטובעל נשאר עד היום הזה בשם "לצים-שיוליכעל". אחד מן המיסדים את החסידות בבוטשאטש היה גדול גם בתורה, אביו של האיש יעקעלע, אשר נתלה אח"כ במצות ראש הקהלה.

יעקעלע זה, בן החסיד הראשון שבעיר, נהרג לפני שמונים ושנים שנה באשמת גנבה, שחשדוהו ובשעה שהעלוהו לגרדום, אמר לו הפקיד, שהיה יהודי מומר מטשרנוביץ: "תן תודה בשם אלהי ישראל" והוא הודה על הרבה ממעשיו, אבל על אודות הגנבה אמר, כי אינו חייב כלום. וגם רגע אחד בטרם כרכו את צוארו בחבל אמר כי העון הזה לא נמצא בו.

ובאמת נהרג האיש הזה מפני חמת ראש-הקהל שהיתה לו טינא עליו, ויתירא ממנו. וימים אחדים אחר שנתלה, באה פקודת הקיסר, לפטרו מכל ענש, אבל כבר היה הדבר אחר למעשה. ובאותו יום שהוציאו את יעקעלע לגרדום, נסעו כל "בני העיר" מן העיר ויתהלכו בבכיה בשדות וביערים, ויפרשו את ידיהם כלפי העיר, ויאמרו: "ידינו לא שפכו את הדם הזה!" — [ויהי נס את נפשם, להביא "עגלה ערופה", אלא שיראו את חמתו של ראש-הקהלה].

בגיליון "העת" הנמצא בארכיון עגנון בספרייה הלאומית עגנון סימן את המשפט האחרון בסוגריים ורשם בעיפרון "זה הוסיף העורך!"

בשבוע הבא — פרק ראשון בסדרה על יצירתו המוקדמת של ש"י עגנון, מאת דן לאור.

* * *

יצירותיו של ש"י טשאטשקיס, לימים עגנון, שנכתבו ביידיש ובעברית עוד לפני עלייתו לארץ ב-1908, נשכחו לרוב מלב. אולם כבר ביצירות מוקדמות אלה נחשפים יסודות היקום הספרותי שעגנון עתיד היה לברוא בשנות יצירתו הארוכות: נעוריו בעיר הולדתו בוצ'אץ', אותם שכתב שוב ושוב בששים שנות כתיבתו.

בולט ביניהן הסיפור הקצר "עיר המתים" שהתפרסם ב-1907 בעיתון העברי "העת" שיצא לאור בלבוב, ומופיע כאן לראשונה כעבור 111 שנים. עגנון הצעיר שימש אז כעוזרו של עורך העיתון גרשום באדר, וחתם על הסיפור בשם העט "אחד מן העיר".

חשיבותו של סיפור זה, השוזר מעשייה אחר מעשייה מתולדות בוצ'אץ', טמונה בריבוי התימות וקווי העלילה המופיעים בו כמיניאטורות, אלמנטים שעגנון עיבד וליטש ללא הרף במשך הקריירה הארוכה שלו.

חובבי עגנון ימצאו ב"עיר המתים" רמזים מטרימים לכל שאר סיפורי בוצ'אץ', החל בסיפורים הקצרים של הכרך "אלו ואלו", עבור ברומאנים "סיפור פשוט" ו"אורח נטה ללון", ועד יצירת המופת "עיר ומלואה", שראתה אור שלוש שנים לאחר מות הסופר. אחדים ממרכיבי הסיפורים הללו הגיעו אל עגנון מבין דפי ההיסטוריה האמיתית של העיר ואחרים מהפולקלור המקומי שנהגו לספר בה, אולם רבים מהם כפי הנראה היו יצירי דמיונו של עגנון.

עם זאת, יש הבדל בולט אחד בין יצירה זו ובין יצירותיו המאוחרות יותר של עגנון: הסיפור "עיר המתים" מתאפיין בהעדרה הכמעט-מוחלט של האינטרטקסטואליות המורכבת שהיא, כידוע, אחד מסימני ההיכר המובהקים של עגנון, שיצר מארג עשיר וסבוך של רמזים לספרות הרבנית והשתעשעות בשפתה.

"עיר המתים" מלמד כי עוד בהיותו נער בן 19 ראה עגנון עצמו ככותב קורות העתים של העיר בוצ'אץ'. הידיעה שעיר מולדתו עומדת על סף מפולת רוחנית וגשמית כאחד והדחף לתעד אותה נובעים ללא ספק מחוויות ילדותו של עגנון.

בשנת 1956, כאשר דעך שטף היצירות שפירסם, שאלו ברוך קורצווייל היכן הוא משקיע את כוחותיו כעת. תשובתו של עגנון היתה אחת: "בונה אני עיר, את בוטשאטש". מן הסתם היה על עגנון "להניח את ארצו ואת מולדתו ואת עירו כדי לעלות לארץ ישראל, לבנות אותה מחורבנה ולהיבנות ממנה", כדי שיוכל להתבונן שוב בעירו בוצ'אץ' ולהקימה מחדש בין דפי ספריו.

ג'פרי סאקס

ג'פרי סאקס הוא מנהל אגף המחקר בבית עגנון. תודה לרפי וייזר מארכיון עגנון בספרייה הלאומית על עזרתו.